

LUXUEUZE BOEKEN EN DEVOTIEVOORWERPEN IN EEN RIJK GENTS KOOPMANSHUIS

Te Putte, alias Gouden Leeuwplein (1398)

Luc Devriese

Samenvatting

In het huis 'Den Osse en den Esele' van de familie van Leyns - van Westvoorde bleken in 1398 iets vrij uitzonderlijks aanwezig: zes of zeven boeken (of boekjes). Ze waren allen religieus van aard en minstens drie ervan waren in het Vlaams gesteld. Uit de korte omschrijvingen en uit de context blijkt dat het vooral luxevoorwerpen waren.

Inleiding

Boeken waren zeldzaam en kostbaar vooraleer de producten van de boekdrukkers algemeen verspreid werden. Het waren immers allemaal handschriften, meestal op duur perkament. De inhoud was voor het grootste gedeelte religieus, heiligenlevens, enz. In de late middeleeuwen werden er ook rekeningen en oorkonden neergeschreven door stadsambtenaren en monniken, in de jaren 1300 meestal op perkament, maar algauw op papier (in Brugge vanaf 1340). Burgers konden verzoekschriften laten opstellen en neerpennen door professionele schrijvers en schrijfsters (!) die in Gent hun 'schrijfhuisjes' lieten optimmeren aan het stadhuis. Soms bleef er een klad- en een netversie bewaard.

Deze producten hadden niets gemeen met de luxe handschriften vervaardigd in scriptoria en verlicht door miniaturisten voor zeer rijke opdrachtgevers. Het waren uiteindelijk allemaal gebruiksvoorwerpen. Ze werden in die tijd niet ingebonden. Ze bleven losbladig of ze werden aan elkaar genaaid en opgerold. Bij stadsrekeningen en oorkonden, de bekende registers van de Keure en van Gedele gebeurde het inbinden meestal slechts later. Pas aan het einde van de 15de eeuw kon het gebeuren dat stadsrekeningen meteen in een luxueuze band terechtwamen.

Boeken waren meestal religieus van inhoud. Naast in abdijen en kloosters, waaronder speciaal de zusters clarissen – urbanisten en de kartuizers moeten vermeld worden, waren boeken ook te vinden in parochiekerken (1). In privéhuizen waren ze zeldzaam. In de jaren 1300 bleken echter wel degelijk al boeken (of wellicht eerder ‘boekjes’) aanwezig in sommige rijke woningen. Ze waren religieus van aard en in de volkstaal gesteld. Hieronder wordt een Gents voorbeeld beschreven. Hoewel er een levensbeschrijving van de grote prediker van de heilige armoede Sint-Franciscus bij was, zien we toch dat de hier opgesomde boeken vooral luxe voorwerpen waren.

Boeken bij een 14de-eeuwse Gentse wijnhandelaar

In het artikel over ‘slaapcomfort’ in het tijdschrift Van Mensen en Dingen zagen we welke luxe de koopmansfamilie van Leyns - van Westvoorde zich kon veroorloven aan het einde van de jaren 1300 (2). Misschien het meest uitzonderlijke bij de boedelstaat opgemaakt in 1398 in hun huis ‘den Osse enden Esele’ in het Gentse stadscentrum aan het Gouden Leeuwplein (vroeger Te Putte), pal bij de huidige Stadshal (afb. 1), waren de boeken (3). Hun waarde ontleenden ze niet alleen aan de inhoud en de handschriftelijke uitvoering, maar ook aan de luxueuze vormgeving.

Zo vond men er een bijbel of ‘Vlaemsche bible’, een evangelieboek of ‘Vlaemsch evangelicere, de ‘legende van sente francoise al inden Vlaemschen rime (een berijmde hagiografie van Sint-Franciscus), een boecksken daer vigelien ende commendacien in staen (gebeden voor nachtwaken en godvruchtige raadgevingen) met selverinen sloten (...)’. Verder nog een ‘sauter’ (psalterium: psalmgezangenboek) met selverinen sloten en een goet ghetide met selverinen verghulden sloten ghestoffeert met fluwelinen lakenen’. Een getijde was een boek waarin dagelijkse, met de tijd veranderende gebeden opgeschreven of aangeduid staan, meest in de volkstaal. Dat was middel bij uitstek voor persoonlijke devotie in rijke lekenmilieu’s, meest bij vrouwen (4). Een ander luxueus voorwerp waarvan niet met zekerheid uit te maken valt of het een beeld dan wel een boek was, werd omschreven als een ‘v(ir)ginis dey beslegghen met silvere met eene selverinen verghulden cruce daer helichdom in es’. Dat was een afbeelding of een levensbeschrijving van de maagd Maria, moeder Gods (virginis dei matris) met een kruis voorzien van een reliek (‘daer helichdom in es’).

Religieus en in de volkstaal

Het zou niet mogen verwonderen dat de zes of zeven boeken in de boedelin-

ventaris van Heinric van Leyns uit 1398 in Den Osse en Den Esele aan Te Putte uitsluitend werken van religieuze aard omvatte. Opmerkelijk is de uitdrukkelijke vermelding van het Vlaams als taal bij drie werken. Ook het getijdenboek en het boekje met geboden en gebeden waren meest waarschijnlijk in de volkstaal gesteld. Deze eigenaardigheid, geen evidente zaak in die tijd, wijst erop dat de handschriften te situeren zijn in een lekenmilieu. Ook daar bleven religieuze teksten de overgrote meerderheid uitmaken.

De eerste echte uitgebreide bijbelvertalingen uit het Latijn, opvolgers van vroegere vrije bewerkingen al dan niet op rijm, waren trouwens pas kort voordien tot stand gekomen (5). Een onbekende broeder uit de karthuis van Herne vervaardigde in 1384-1388 in opdracht van een rijke Brusselaar een omvangrijke bijbelvertaling in het Nederlands. Als allereerste in Europa had hij in zijn eentje bijna de volledige bijbel in de volkstaal op schrift gesteld. In die jaren begon ook de verspreiding van diverse vertalingen in het kader van de Moderne Devotie, geïnitieerd door Geert Grote (+1374) in Deventer. Diens geestesgenoot, de beroemde Brusselse mysticus Jan van Ruusbroec (+1381), die goed op de hoogte was van bijbelse teksten, kende trouwens geen Latijn. In Oost-Vlaanderen waren al eerder, tussen 1359 en 1361 de historische boeken van het Oud Testament vertaald, gevolgd door de overige boeken tussen 1361 en 1390. Wellicht was een werk dat in de inventaris van 1398 als 'Vlaemsche bible' werd aangeduid, een West-Vlaamse vertaling van het bijbelboek De Openbaring. Een minder precies als Zuid-Nederlands omschreven vertaling van de evangeliën en van de brieven van de apostelen, vormde vermoedelijk de 'evangelicere' uit de inventaris van het huis Den Osse en Den Esele.

Luxueuze devotionele voorwerpen

De familie Van Leyns wist haar religieuze beleving (6) perfect te combineren met een gevoel voor luxe. Wat anders te denken van de uitgebreide collectie Paternosters (kransen met kralen als leidraad om gebeden op te zeggen): een 'blaew paternoster met selverinen verghulden teekinen met eenen ghuldinen ringhe der an hangbende, een paternoster de teekine van corale ende van agetre (agaat), een paternoster van ammere' (amber) en een agettin paternoster met verghulden teekine'.

Nog meer luxe in een 'forchien'

Samen met de vermoedelijk duurst uitgevoerde godsdienstige boekwerken (het psalmenboek, het getijdenboek en de 'virginis dey') waren de paterno-

sters en wat gebroken zilver opgeborgen in een versterkte koffer (coffre fort), het ‘forchien metten juwelen’. Daarin lagen bovendien nog heel wat ringen samen met parels, bezette knopen, beurzen en vooral ook rijk uitgevoerde gordels. De gedetailleerde beschrijving ziet er als volgt uit: ‘een ghuldin rinc met eenre perle, en alf onse p(er)len in een doucxkin, 5 ronde p(er)linen cnoppen ende 4 platten cnoppen beset met p(er)len, een selverin verghult gurdle (gordel) ghepresen 15 schelling 19 denier groot, een curt ghurdel met tweeen stikken ende met eenre ketenen al selverin verghult beset met p(er)len, 3 p(er)line spanghen (sluitingen). Daarna volgen de hierboven beschreven ‘virginis dey’, het psalterium en het getijdenboek. De opsomming van de kofferinhoud gaat verder met een ‘curt keerel ghurdel met eenen sydenen webbe (hier: een geweven riem of band) bewrocht met bloumen, twee cleene curte ghuldelkinne, eene burse bewrocht van bordueren met 5 perlinen cnoppen, en drie roede fluweline cudelbursen elke met 3 p(er)linen cnoppen’.

Klaarblijkelijk spreidden de welstellenden uit die tijd hun juwelen bij voorkeur ten toon op hun kledij. De ‘keerel ghurdel met eenen sydenen webbe’ bewijst dat niet alleen vrouwen dat deden. Een aantal van de overige spullen waren wellicht ook voor heren bestemd.

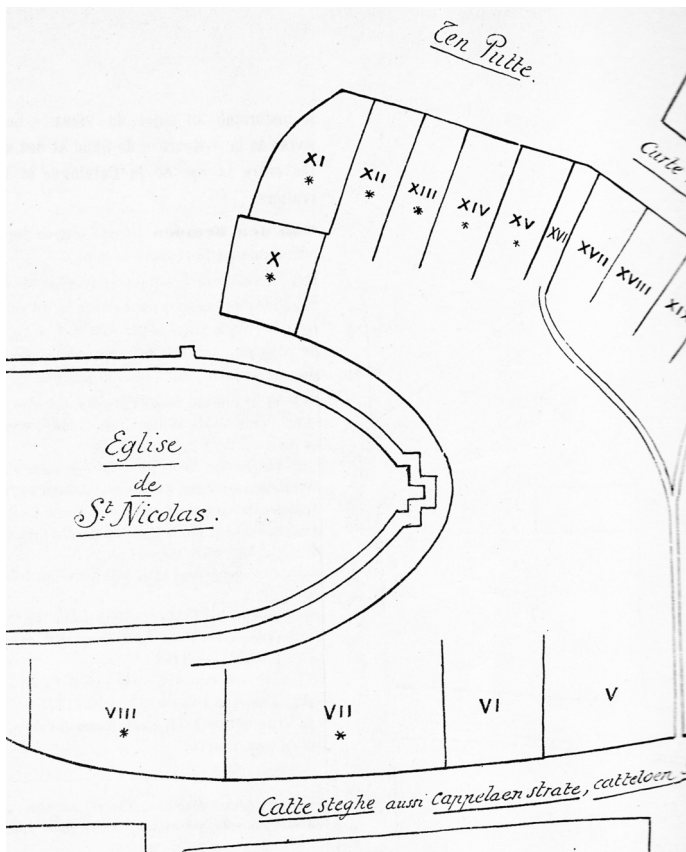
Ander Gents boekenbezit bij leken

Geletterden waren heel lang vrijwel uitsluitend te vinden onder de religieuzen. De kerkelijke herkomst van de term klerk (clericus) is voldoende bekend. Middeleeuwse geletterdheid en boekenpraktijk in onze streken kwamen de jongste jaren vooral in Nederland in de belangstelling. Dini Hogenelst en Frits van Oostrom geven Gent een speciale vermelding omdat er in deze stad vrij veel, althans meer dan elders, bekend is omtrent boekenbezit bij particulieren in de 14de en de 15de eeuw (7).

In die jaren beschikten nog meer rijke burgers in de grote steden blijkbaar over een en ander aan boeken. Reeds in 1358-1359 vermeldde een Gentse boedelbeschrijving naast enkele profane boeken ook ‘den evangelien in Vlaemsch’. Volgens Hogenelst en van Oostrom beschikte de Gentenaar Jan Wasselins in 1388 over de grootste boekenverzameling die van een burger uit die tijd in ons taalgebied bekend is: hij bezat maar liefst dertig boeken, verhalende en vooral moraliserende werken, en ook al een ‘bible in Vlaemsche’. Symptomatisch voor de lectuurinteresse in het stedelijke milieu was ook het geval van de Gentse dame Margriete van der Spurt, die in haar devotieboekje aangaf hoe men met boeken hoorde om te gaan.

Uitleenbibliotheek en voorleessessies

Weinigen konden zich het bezit van dergelijke boeken veroorloven, laat staan de rest van de luxe. Gelukkig werden boeken niet alleen gekocht. Er bestond in die tijd ook al een zekere uitleenpraktijk. Zo was er stadsschrijver Johannes de Clerc die in 1402 op enkele passen van Te Putte 'voer Scepenhuus' (huidige Botermarkt) 'ystorien ende feesten' verhuurde,' diemen daghelixe verle(e)nde'. Jan de Clerc zou daarmee de vroegst bekende uitleenbibliotheek in

De locatie van het dubbelhuis Den Osse (perceel XIV) enden Eese (XIII) met daarbij nog het later gebouwde huis Den Buck (XV) in het aan het begin van vorige eeuw verdwenen bouw-blok rond het koor van de Sint-Niklaaskerk. De voorgevels gaven uit op het pleintje Ten Putte, later Gouden Lereuwplaats. Bovenaan rechts een hoekje van een ander bouwblok afgebroken in 1960, samen met het begin van de eveneens verdwenen Korte Ridderstraat tussen beide bouwblokken in (Uit: Van den Bemden, F. (1897), Aperçu historique au sujet du 'vieux Schepenhuis' des échevins de la Keure. In: Bulletin van de Maatschappij van Geschied- en Oudheidkunde te Gent, jg. 5, p. 67-84)

onze kontrijen gerund hebben. De boeken die De Clerc in zijn ‘liberarie’ uitleende en, naar men kan aannemen ook verkocht, waren van eigen productie of aangekocht. De zaken liepen blijkbaar niet slecht, want in 1404 nam de boekhandelaar een leerjongen aan voor een termijn van drie jaar, Copkin van den Hecke. Hij beloofde hem daarbij te leren boeken ‘te bindene ende stofferne ende wysen de coepmanscepe ende antieringhe die ter liberarien behoert’. Deze akte biedt daarmee de naam van de oudst bekende Gentse boekbinder en boekhandelaar. De praktijk van Johannes de Clerc besloeg zowaar het hele boekbedrijf.

Boekenwijsheid opdoen kon ook nog op een andere manier. Everart Taybaert, schoenmaker, huurde in 1404 een zaal in het ‘Wulhuus’ waar hij tegen betaling voorleessessies gaf, onder andere uit boeken gehuurd bij Jan de Clerc.

Met dank aan de leden van de werkgroep Te Putte (2000-2003) in het stadsarchief, in het bijzonder Leen Charles.

Noten

- 1 Een inventaris van de Gentse Sint-Jacobskerk uit de hier beschreven periode (1387) somt 45 boeken op. Aangenomen mag worden dat die, op één enkel werk ‘in Vlaemsche’ na, allen in het Latijn gesteld waren. Zie Verstraeten, F. (1975), *De Gentse Sint-Jacobsparochie*, Deel 1, Gent, p.41.
- 2 Devriese, L. (2015), Slaapcomfort voor rijk en arm (Gent, 14de-17de eeuw). In: *Van Mensen en Dingen*, jg. 13 nr. 4, p. 11-15.
- 3 Stadsarchief Gent, reeks 330 nr. 11, f. 100v - 101. De kostbaarheid moet blijken uit de omschrijvingen. Er worden geen waardebedragen opgegeven bij de verschillende voorwerpen aanwezig in Den Osse en den Esele in de ‘staat van goed’ (boedelbeschrijving). Niet opgenomen in Derolez, A. (red., 1999), *Corpus catalogorum belgii. The mediaeval booklists of The Southern Low Countries*. Vol. 3, Brussel.
- 4 Van Oostrom, F. (2013), *Wereld in woorden. Geschiedenis van de Nederlandse Literatuur 1300-1400*, Bert Bakker, Amsterdam, p. 201.
- 5 Van Oostrom, F. (2013), p. 212-236.
- 6 Heinic van Leyns was kerkmeester in de Sint-Niklaaskerk (SAG, reeks 301 nr. 13, f.6). Een van de twee zonen werd priester (SAG, reeks 301 nr. 16, f. 47v/2, 14 januari 1402 n.s.). De boeken waren echter niet zijn bezit.
- 7 Een goed inzicht in wat in de 14de-eeuw in het Nederlands voorradig was, bieden de overzichtswerken Hogenelst, D., van Oostrom, F. (1995), *Handgeschreven wereld*, Prometheus, Amsterdam, pp. 330 en van Oostrom, F. (2013), pp. 651.